

■ Blok 1

Dit blok gaat over de rol van de Kerk in de middeleeuwse maatschappij en de ontwikkeling van toneel en dans in deze periode. Middeleeuwse dodendansen komen aan de orde evenals het dansstuk *De Groene Tafel* uit 1932 van Kurt Jooss.

“Gods huis (...) is drieledig. Op aarde zijn er sommigen die bidden, anderen die strijden en weer anderen die werken; deze drie vormen tezamen een eenheid en verdragen het niet van elkaar te worden gescheiden. Want de taak van de één vormt de voorwaarde voor de arbeid van de beide anderen.”

In dit citaat beschrijft Adalbero, bisschop van Laon in de elfde eeuw, het driestandenstelsel dat kenmerkend was voor de middeleeuwse maatschappij.

Het middeleeuwse driestandenstelsel is een afspiegeling van de christelijke wereldbeschouwing van die periode.

1p 1 Leg dit uit.

In het middeleeuwse Europa, dat allesbehalve een eenheid vormde, was het christendom een verbindende factor.

3p 2 Leg uit op welke manier de Kerk een zekere eenheid in de middeleeuwse maatschappij tot stand bracht. Doe dit aan de hand van drie aspecten.

tekst 1

In de middeleeuwse kerken en kloosters werden dagelijks heilige missen opgedragen. De liturgie van de heilige mis (het geheel van symbolen, gezangen, gebaren en handelingen waarmee de Kerk haar religie uitdrukt) verwijst terug naar gebeurtenissen tijdens het Laatste Avondmaal, de laatste samenkomst die Jezus hield met zijn leerlingen op de dag voor zijn dood aan het kruis.

De heilige mis kan beschouwd worden als de vorm (het ritueel) waarin dagelijks de christelijke heilsleer, het geloof, wordt gevierd.

1p 3 Leg dit uit.

tekst 2

tekst 3

video 1

Vanaf de negende eeuw zien we dat priesters en monniken de vrijheid namen om de teksten uit de liturgie te verfraaien en uit te breiden met tropen en sequenties. In videofragment 1 zie je een uitvoering van de sequentia Planctus Mariae, de klacht van Maria, de moeder die lijdt bij het zien van haar zoon Jezus aan het kruis (tekst 3).

Deze sequentie wordt niet alleen gezongen maar ook verbeeld.

2p 4 Geef aan welk effect de verbeelding van deze sequentie moest oproepen bij de gelovigen. Geef ook aan op welke manier men dat probeerde te bereiken.

afbeelding 1

“Wie zoekt ge in het graf, volgelingen van Christus?”

“Jezus van Nazareth, die gekruisigd is, o hemelbewoners!”

“Hij is niet hier, Hij is opgestaan zoals Hij had voorspeld. Gaat heen, verkondigt dat Hij is opgestaan, en zegt: De Heer is opgestaan uit het graf.”

De bovenstaande paastrope *Quem queritis?*¹⁾ over de vrouwen die op Paaszondag het graf van Christus leeg aantreffen (afbeelding 1) wordt beschouwd als het begin van de ontwikkeling van het liturgisch drama.

2p 5 Geef aan de hand van twee kenmerken aan waarom deze trope geschikt was om te dramatiseren.

noot 1

Wie zoekt gij?

afbeelding 2 Uit het liturgisch drama ontwikkelden zich paas- en passiespelen, waarin het lijden, de dood en de verrijzenis van Christus werden uitgebeeld door kloosterlingen en lekenspelers. Deze spelen vonden plaats in het kerkgebouw en de nabije omgeving.

- 2p **6** Noem drie redenen waarom het kerkgebouw een geschikte 'theaterruimte' was om deze paas- en passiespelen op te voeren.

afbeelding 2 Bij de paas- en passiespelen werden de gebeurtenissen uit het lijdensverhaal als losse scènes naast elkaar vertoond. Het publiek liep langs deze verschillende scènes, zodat het verhaal zich chronologisch voor hen ontvouwde. Deze vorm, simultaan toneel, lag meer voor de hand dan het opvoeren van één groot passiestuk.

- 3p **7** Leg dit uit aan de hand van drie voordelen van het simultaan toneel.

tekst 4 *Vanaf het begin van de dertiende eeuw werd het liturgisch drama vanwege zijn toenemend werelds karakter uit de kerk verbannen. Al veel eerder had de dans een dergelijk lot ondergaan. Terwijl het dansen op kerkhoven en bij begrafenissen in het vroege christendom een normaal verschijnsel was, keurde Augustinus al in de vijfde eeuw in een preek de dans af. Hij klaagde dat het kerkgebouw waarin het gebeente van de heilige Cyprianus zich bevond "...verstoord werd door de ziekmakende onbeschaamdheid van dansers".*

In de loop van de Middeleeuwen poogde de geestelijkheid de dans, ook de kerkhof- en begrafenisdansen, uit de kerk en de omgeving van de kerk te weren.

- 2p **8** Leg uit hoe het komt dat de Kerk aanvankelijk geen bezwaren had tegen dans, maar deze later rigoureuus uit wilde bannen.

afbeelding 3
afbeelding 4
tekst 5
video 2 *De pest en de oorlogen in het midden van de veertiende eeuw maakten de Dood tot een dagelijks schrikbeeld. Het beeld van de Dood als een 'Verlossing met uitzicht op heil en eeuwig leven', verschoof naar een genadeloze Dood, die iedereen meesleepte in een Dodendans. Op afbeelding 3 zie je een detail uit de verbeelding van zo'n dodendans. Afbeelding 4 geeft een indruk van de manier waarop dit soort schilderijen in een kerkgebouw waren aangebracht.*

Vanaf de pestepidemie in het midden van de veertiende eeuw zien we dodendansen als een beeldend 'memento mori', vaak voorzien van stichtelijke bijschriften, verschijnen in kerken en op begraafplaatsen.

- 2p **9** Breng dit memento mori in verband met de christelijke levenshouding in de Middeleeuwen. Geef ook aan hoe dit memento mori verbeeld is in afbeelding 3.

tekst 6
video 3 *Ook in latere eeuwen bleef het thema van de Dodendans zijn aantrekkingskracht behouden, niet alleen in de beeldende kunst maar ook in muziek, drama en dans. In de eerste helft van de twintigste eeuw liet de Duitse choreograaf Kurt Jooss zich inspireren door de middeleeuwse Dodendans voor zijn ballet *De Groene Tafel*. Videofragment 3 laat de Dodendans uit dit ballet zien, in een uitvoering uit 1996 door Het Nationale Ballet.*

Jooss liet zich inspireren door de middeleeuwse afbeeldingen van dodendansen. In het fragment zie je de middeleeuwse symboliek van de dodendans dan ook terug.

- 2p **10** Geef aan hoe Jooss deze symboliek heeft vertaald in de dans. Doe dit aan de hand van drie aspecten.

tekst 6
video 3 *De Groene Tafel is een dansstuk dat past binnen het expressionisme in de eerste helft van de twintigste eeuw.*

- 2p **11** Breng de thematiek en vormgeving van *De Groene Tafel* in verband met de uitgangspunten van het expressionisme.

tekst 6
video 3

Hoewel Jooss zelf van mening was dat dit stuk niet als een politiek statement gezien kon worden, wordt *De Groene Tafel* toch als het eerste politieke ballet opgevat.

1p **12** Leg uit waarom dit ballet politiek werd genoemd.

Blok 2

Dit vragenblok gaat over het culturele leven in Amsterdam rond 1648, het jaar van de Vrede van Munster. Aan de orde komen het nieuwe stadhuis, de nieuwe stadsschouwburg en het muziekleven uit die tijd.

afbeelding 5
afbeelding 6

In 1640 werd in Amsterdam besloten een nieuw stadhuis te bouwen. De bouw begon in 1648, het jaar van de Vrede van Munster. De feestelijke inwijding vond plaats in 1655. Dat Amsterdam lang voor de Vrede van Munster besloot een nieuw stadhuis te bouwen, maakt duidelijk dat de Tachtigjarige Oorlog voor Amsterdam blijkbaar geen belemmering vormde voor het plannen van een dergelijk groot project.

1p **13** Geef een verklaring voor dit gegeven.

afbeelding 5
afbeelding 7
afbeelding 8
tekst 7

Architect Jacob van Campen ontwierp het stadhuis in classicistische stijl. In het decoratieprogramma zijn verwijzingen naar de klassieke Oudheid te vinden. Zowel de vormgeving als de voorstellingen van de beeldhouwkunst en schilderkunst in het gebouw getuigen daarvan. In tekst 7 lees je hoe Vondel in een lofdicht bij de inwijding in 1655 eveneens verwijst naar de klassieken.

De burgers van Amsterdam waren trots op hun nieuwe stadhuis. De vele verwijzingen naar de klassieke Oudheid zorgden ervoor dat het publiek het gebouw associeerde met allerlei kwaliteiten, bijvoorbeeld met macht. Architectuur en decoratie riepen herinneringen op aan het machtige Romeinse rijk.

3p **14** Bespreek nog drie kwaliteiten waaraan de verwijzing naar de klassieke Oudheid refereerde.

afbeelding 5

Ondanks de onvermijdelijke associatie met macht heeft Van Campen een stadhuis voor alle burgers gebouwd.

1p **15** Geef aan hoe dit idee al uit de gevel kan worden afgeleid.

afbeelding 9
afbeelding 10

Voordat Jacob van Campen het stadhuis ontwierp, had hij in 1637 voor Amsterdam een schouwburg gebouwd, eveneens in classicistische stijl. In 1665 werd deze echter al volledig verbouwd. Op afbeelding 9 zie je het toneel van Van Campens schouwburg zoals dat er in 1637 uitzag. Afbeelding 10 is de bijbehorende plattegrond.

1p **16** Leg uit waarom dit ontwerp van Van Campen al snel aan vernieuwing toe was.

afbeelding 10
afbeelding 11

Op afbeelding 11 zie je de plattegrond van de vernieuwde schouwburg uit 1665. De zaal, het toneel en de plaats voor de muzikanten zijn ingrijpend veranderd.

2p **17** Verklaar waarom deze ruimten op deze manier werden verbouwd.

tekst 8

Van de architraaf van de poort van de Amsterdamse Schouwburg tot aan de balken van de zoldering werd het publiek door opschriften en verzen herinnerd aan de functie van het nieuwe theater. In tekst 8 lees je wat er op een lijst op het toneel stond.

Het vers in tekst 8 refereert aan de drie functies die het toneel in de zeventiende eeuw vervulde.

3p **18** Noem deze functies en geef steeds aan hoe het vers er naar verwijst.

tekst 9

In de Gouden Eeuw kende het muziekleven in de Republiek der Verenigde Nederlanden geen hoogtepunten en vernieuwingen zoals die in de schilderkunst en de (toneel)literatuur plaatsvonden. Maar het beeld dat na Sweelinck (1562-1621) van enig interessant muziekleven geen sprake zou zijn geweest, is onjuist. Zeker in een stad als Amsterdam bloeide in het midden van de zeventiende eeuw een muziekleven zoals dat in geen andere Europese stad voorkwam.

- 2p **19** Wat was er karakteristiek aan het muziekleven in de Republiek in die tijd? Bespreek twee verschijnselen.

tekst 9

muziek 1

muziek 2

*In het midden van de zeventiende eeuw verschenen in Amsterdam veel uitgaven van speelmuziek, zoals *Der Fluyten Lusthof* en *'t Uitnemen Kabinet*. Voor een deel kan deze speelmuziek getypeerd worden als 'voor twee violen en een bas' en voor een deel is de muziek gebaseerd op het principe van 'thema met variaties'.*

De muziek van fragment 1 is dansmuziek. Ook fragment 2 is gebaseerd op een dansmelodie, maar deze muziek is eerder speel- en luistermuziek voor de huiselijke kring dan dansmuziek.

- 2p **20** Noem twee aspecten waaruit je kunt afleiden dat deze muziekfragmenten een verschillende functie hadden.

afbeelding 12

Op afbeelding 12 zie je een zeventiende-eeuws vanitas-stilleven met daarop een viool. Vellen bladmuziek en muziekinstrumenten werden vaak gebruikt als vanitas-motief.

- 1p **21** Geef hiervoor een verklaring.

muziek 1

muziek 2

Voor de zeventiende-eeuwse schilderkunst bestaat nog steeds veel belangstelling. De muziek uit die tijd raakte echter vrij snel in vergetelheid en wordt niet of nauwelijks meer gespeeld.

- 1p **22** Geef hiervoor een verklaring.

Blok 3

Dit blok begint met de opkomst van het expressionisme in Duitsland aan het begin van de twintigste eeuw, waarbij wordt ingegaan op de bijzondere relatie tussen de vernieuwingen in de schilderkunst van Wassily Kandinsky en de muziek van Arnold Schönberg. Aan het einde van het blok wordt aandacht besteed aan de muziek van de jazzpianist Randy Weston.

afbeelding 13

afbeelding 14

tekst 10

*In het begin van de twintigste eeuw komt in Duitsland het expressionisme op. Kenmerkend is het werk van *Die Brücke*, een groep expressionistische schilders onder wie Ernst Ludwig Kirchner en Erich Heckel. Op afbeelding 13 zie je *Die Strasse uit 1908* van Kirchner en op afbeelding 14 *Badende uit 1909*, geschilderd door Heckel.*

Met het opkomen van het expressionisme wordt een nieuwe esthetische norm gesteld in de schilderkunst.

- 2p **23** Leg uit in welk opzicht hier sprake is van een nieuwe esthetische norm en geef tevens aan hoe deze in vorm en kleur van de schilderijen tot uitdrukking komt.

tekst 11

tekst 12

De opkomst van het expressionisme van *Die Brücke* in Duitsland is niet los te zien van ingrijpende veranderingen die eind negentiende eeuw plaatsvonden in de kunst en in de samenleving.

- 2p **24** Leg uit hoe de opkomst van het Duitse expressionisme kan worden verklaard.

Schoolexamen CKV2 vwo 2004-II

havovwo.nl

_____ Toen Die Brücke in 1905 ontstond vormde de groep een hechte werkgemeenschap. In 1906 betrokken de leden zelfs een gezamenlijk atelier in Dresden. Er lagen verschillende motieven ten grondslag aan deze sterke behoefte aan samenwerking.

2p **25** Noem er twee.

_____ *In 1896 vestigde de Russische kunstenaar Kandinsky zich in München. Vlak voor zijn vertrek naar Duitsland schilderde hij Odessaer Hafens (afbeelding 15). Dit werk laat zien dat Kandinsky nog voor zijn komst naar Duitsland aansluiting zocht bij de West-Europese schildertraditie van de tweede helft van de negentiende eeuw.*

De Rus Kandinsky kon destijds ook daadwerkelijk aansluiting vinden bij de West-Europese schildertraditie. Dat kan verklaard worden vanuit de toen geldende politiek-culturele situatie in Europa.

2p **26** Leg dit uit. Geef tevens aan bij welke schildertraditie *Odessaer Hafens* aansluit.

_____ *De artistieke ontwikkeling die Kandinsky in München doormaakte, bracht hem rond 1910 tot het expressionisme. Op afbeelding 18 zie je Improvisation 7, een werk uit 1910.*

Afbeelding 16 en 17 zijn voorstudies voor dit werk. Vergelijk afbeelding 13 en 14 met afbeelding 16, 17 en 18.

Uit de werken op afbeelding 16, 17 en 18 wordt duidelijk dat Kandinsky in München met zijn expressionistische stijl een andere weg insloeg dan de leden van Die Brücke.

2p **27** Leg uit op welke wijze Kandinsky hier een eigen invulling geeft aan het expressionisme. Doe dit aan de hand van de vormgeving en de totstandkoming van het werk op afbeelding 18.

_____ *In 1910 verscheen Über das Geistige in der Kunst. Uit deze publicatie blijkt dat Kandinsky ook inhoudelijk tot een eigen invulling van het expressionisme wilde komen.*

1p **28** Leg uit naar welke inhoudelijke vernieuwing van het expressionisme hij streefde.

_____ *Kandinsky's opvattingen brachten hem tot abstractie, zoals te zien is op afbeelding 19, Entwurf zu Komposition V uit 1911. Daarnaast werd hij zich steeds meer bewust van een analogie tussen muziek en abstracte schilderkunst.*

1p **29** Leg uit waaruit deze analogie volgens Kandinsky bestond.

_____ *In het jaar dat Kandinsky zijn Entwurf zu Komposition V schilderde, zocht hij contact met de componist Schönberg. Dit leidde tot een uitgebreide briefwisseling tussen beide kunstenaars. De Fünf Orchesterstücke opus 16 (1909) zijn kenmerkend voor de atonale muziek van Schönberg uit die periode. Muziekfragment 3 laat het begin van het eerste stuk horen.*

In zijn eerste brief schreef Kandinsky: "... het eigen leven van de afzonderlijke stemmen in uw composities, dat is precies wat ik ook in schilderkunstige vorm tracht te vinden."

2p **30** Geef voor beide kunstenaars aan hoe zij in hun werk vorm hebben gegeven aan 'het eigen leven van de afzonderlijke stemmen'.

_____ *Het derde deel van de Fünf Orchesterstücke opus 16 met als titel **Farben**²⁾ is gebaseerd op een voortdurend veranderende samenklank. In dit deel komt 'Klangfarbenmelodik' of klankkleurmelodie voor.*

1p **31** Leg uit op welke manier Schönberg in het muziekfragment Klangfarbenmelodik realiseert.

_____ noot 2 kleuren

Schoolexamen CKV2 vwo 2004-II

havovwo.nl

muziek 4

tekst 14

Muziekfragment 4 bestaat uit verschillende fasen waarin sprake is van een toenemende verdichting in de klankkleurwisseling.

1p **32** Noem twee manieren waarop deze verdichting plaatsvindt.

*Er bestaan versies van de Fünf Orchesterstücke opus 16 waarin het eerste stuk enkel het opschrift **Sehr rasch**³⁾ draagt. Maar meestal wordt dit deel aangeduid met de titel **Vorgefühle**⁴⁾. Het derde stuk is beroemd geworden onder de naam Farben, maar oorspronkelijk noteerde Schönberg alleen **Mässige Viertel**⁵⁾. Schönberg gaf in eerste instantie liever geen buitenmuzikale titels aan zijn werken, maar heeft Vorgefühle en Farben op verzoek van de uitgever toegevoegd.*

2p **33** Geef een reden waarom Schönberg geen buitenmuzikale titels aan zijn werken wilde geven. Geef ook aan waarom een uitgever dat juist wel belangrijk vindt.

muziek 5

tekst 15

*Muziekfragment 5 komt van de cd **The Spirits of Our Ancestors**⁶⁾ (1991) van de jazzpianist Randy Weston. Het stuk heet Blue Moses en gaat over de Gnawa-geest van de kleur blauw.*

3p **34** Karakteriseer 'de muziek van de kleur blauw' aan de hand van de instrumentatie, het ritme en de melodie.

muziek 6

Op muziekfragment 6 hoor je een religieus gezang van de Gnawa, eveneens van de cd *The Spirits of Our Ancestors*. Randy Weston laat zich al jaren inspireren door Afrikaanse muziek en verwerkt dit tot jazz en soms tot wereldmuziek.

2p **35** Geef aan waarom de muziek op fragment 6 wereldmuziek genoemd wordt. Doe dit aan de hand van twee aspecten.

noot 3

zeer snel

noot 4

voorgevoelens

noot 5

rustig tempo

noot 6

voorvaderen